

Cuvinte cheie: cuie de cort, Tășad-Cetățuia, Oradea-Sere, prezență romană, *Barbaricum*

Key words: tent nails, Tășad-Cetățuia, Oradea-Sere, Roman presence, *Barbaricum*

Granița de vest a Daciei romane între castrul de la Bologa și cel de la Micia unde aceasta traversează Munții Apuseni este sectorul cel mai puțin cunoscut al frontierelor provinciei nord-dunărene. Lipsa unei limite clare între ținuturile exploatareilor aurifere și zona de la vest a fost explicată prin barierele naturale constituite de culmile Munților Vlădeasa și cele ale Bihorului ¹. Ideea potrivit căreia Dacia traianică se întindea și la vest de Munții Apuseni a câștigat tot mai multă aderență în ultimii ani. Ea a fost ilustrată în opinia lui C. Opreanu de descoperiri monetare precum aureii care ar fi reprezentat plata soldaților romani în timpul războaielor de cucerire sau fibule puternic profilate cu piciorul în formă trapezoidală ², prin descoperirile mai vechi a lui Sever Dumitrașcu, precum valul cu șanțul orientat spre vest și denumit “Troian” identificat și descris între Comănești la nord și Iercoșeni-Mânerău la sud, pe valea Crișului Alb ³ sau cele mai recente ilustrate de fortificațiile romane de la Zalău și Supurul de Sus cercetate de Alexandru V. Matei, Robert Gindele și Horea Pop ⁴.

Analizând, cu un alt prilej, evoluția cronologică a așezării dacice de la Tășad “Cetățuia” în secolul I p. Chr., precum și piesele cu putere de datare pentru a indica sfârșitul locuirii de aici, aminteam că ar putea exista și alte indicii asupra împrejurărilor în care așezarea și-a încetat existența. Fibulele cu corpul puternic profilat datate în secolul I p. Chr. descoperite în așezare induc ideea că aceasta a dispărut cel mai devreme din a doua jumătate a secolului ⁵. O altă concluzie desprinsă potrivit datelor stratigrafice înregistrate de către Nicolae Chidioșan, autorul săpăturilor dintre anii 1969-1984, era că terasarea părții de nord-vest a promontoriului înspre valea Cuții a avut loc pe la mijlocul secolului I p. Chr. ⁶ O asemenea datare largă nu este un fapt neobișnuit pentru fortificațiile, așezările și descoperirile dacice din vestul Daciei preromane. Potrivit lui V. Kotigoroško, în spațiul Tisei superioare ultimul sfert al sec. I și începutul sec. II p. Chr. este o perioadă caracterizată prin numărul redus de piese încadrabile cronologic și prin lipsa totală a importurilor ⁷. Cetățile și așezările întărite de pe malul stâng al Dunării precum cea de la Divici, „Grad”, probabil cele de la Pescari-Culă și Židovar își încetează și ele existența spre sfârșitul secolului I p. Chr., potrivit materialului databil ⁸. La Divici ultima fibulă databilă este aproape identică cu fibula puternic profilată cu două noduri de la Tășad, acestea fiind cele care documentează, în fapt, existența acestora și în a doua jumătate a secolului I p. Chr. În plus, fortificația de la Dunăre este distrusă printr-un incendiu puternic, zidul de barare a accesului dinspre latura de nord-vest a fost dărâmat, iar în spatele fortificației au fost descoperite numeroase piese de armament; în special vârfuri de săgeți și de proiectile de catapultă de tip roman ⁹. La Cladova încetarea existenței așezării dacice este urmată de stabilirea unui mic post de observație roman. În partea central sudică a promontoriului au apărut cărămizi ale legiunii XIII Gemina și *cohors II Commagenorum* și amprente ale unor gropi de scoatere a unor posibile ziduri romane care aveau altă orientare decât cel medieval ¹⁰. Fortificațiile așezărilor dacice contemporane de la Moigrad ”Măgură” și de la Șimleul Silvaniei „Cetate” au fost construite tot după mijlocul secolului I p. Chr. ¹¹.

În anul 1979, cu prilejul săpăturilor sistematice derulate de către Nicolae Chidioșan la Tășad, a fost descoperit un piron din fier cu gaură și cu verigă (Pl. I, 1, a-b). Pironul provine din secțiunea S. 22 trasată în

¹ Pentru acest subiect vezi recent, E. Nemeth, *Granița de vest a Daciei romane-stadiul cercetării*, în *Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca 2007, p. 272 cu reiterarea observației că acest sector de cca. 100 km în linie aeriană corespunde, în mare, districtului aurifer al Daciei romane.

² C. Opreanu, *Vestul Daciei romane și Barbaricum în epoca lui Traian*, în M. Bărbulescu (coord.), *Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997, p. 28-51 (în continuare prescurtat Opreanu 1997); id, *Dakien und Iazygen während der Regierung Traians / Dacia și Iazygii în vremea lui Traian*, în *Romani și barbari la frontierele Daciei romane / Römer und Barbaren an den Grenzen des Römischen Dakiens*, Zalău, 1997, p. 269-289.

³ S. Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane*, în AMNVI 1969, p. 483-491 (mai departe prescurtat Dumitrașcu 1969); S. Dumitrașcu, *Dacia Apuseană. (Teritoriul dacilor liberi din vest și nord-vestul României în vremea Daciei romane)*, Oradea, 1993 p. 82, fig. 16 (în continuare prescurtat Dumitrașcu 1993); S. Dumitrașcu, *Un fragment de „limes” roman între Mureș și Crișul Repede*, în, (N. Gudea, ed.), *Roman Frontier Studies. Proceedings of the XV/IIIth International Congress of Roman Frontier Studies*, Zalău, 1999, p. 467-471, (mai departe prescurtat Dumitrașcu 1999) cu discutarea datării la p. 469. La p. 468 se precizează că în săpătură nu a fost identificat nici un fel de material arheologic.

⁴ Al. V. Matei, R. Gindele, *Șantierul arheologic Supurul de Sus “Dealul Șoarecelui” în CCAR, campania 2003*, Cluj-Napoca, 2004, p. 326-328; Al. V. Matei, *Elemente de fortificație romane-val și șanț de apărare-descoperite în Barbaricum la Supurul de Sus (jud. Satu Mare). O posibilă frontieră a provinciei Dacia din timpul împăratului Traian ?*, în *Studia Historica et Archaeologica in Honorem Magistrae Doina Benea*, Timișoara, 2004, p. 253-261; Al. V. Matei, R. Gindele, *Fortificația romană de pământ de tip „burgus”, atașată valului și șanțului roman descoperit la Supurul de Sus, jud. Satu Mare*, în AMP XXVI 2004, p. 283-307; Al. V. Matei, H. Pop, *Castre romane de marș descoperite la Zalău „Dealul Lupului”, (jud. Sălaj)*, în *Dacia Augusti Provincia*, p. 171-180.

⁵ S. Bulzan, *Observații privind zona Crișurilor în preajma războaielor pentru cucerirea Daciei*, I. *Câteva probleme ale cronologiei așezării oppidane de la Tășad “Cetățuia” în sec. I p. Chr.*, în *Crisia XXXVI* 2006, p. 43-49.

⁶ *op. cit.* p. 44 sqq

⁷ Vezi, V. Kotigoroško, *Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n.-IV e. n. (Perioadele La Tène și romană)*, București, 1995, p. 107sq, fig. 52.

⁸ A. Rustoiu, *În legătură cu datarea fortificației dacice de la Divici (jud. Caraș-Severin)*, în *EphNap XIV-XVII*, 2006-2007, p. 23.

⁹ *op. cit.* p. 20.

¹⁰ P. Hugel, *Cărămizii romane șampilate descoperite la Cladova, j. Arad*, în *Ziridava*, 1996, 19-20, p. 73-78.

¹¹ Vezi recent H. Pop, *Fortificații dacice din vestul și nord-vestul României*, Cluj-Napoca, 2006, p. 29, 36-39, cu bibliografia.

zona cea mai intens locuită din perimetrul așezării de pe dealul “Cetățaua” la limita terasei dinspre nord-vest spre valea Cuții. Piesa a fost descoperită la doar 20 cm de nivelul actual de călcare, adică în partea superioară nivelului de locuire dacică, imediat sub stratul vegetal. Analogiile numeroase din Imperiu ilustrează în mod clar că piesa din fier descrisă mai sus este un piron de cort roman. Descoperirea este singulară în așezarea dacică de aici, fiind un import a cărui modalitate de pătrundere în zonă este necunoscută, ori ar putea indica chiar o prezență romană. O piesă aproape identică cu cea de la Tășad a fost descoperită în timpul săpăturilor conduse de către profesorul Dan Isac în castrul de la Gilău ¹².

Asemenea piese au mai fost descoperite și la Sarmizegetusa Regia, numai că în capitala Daciei preromane este atestată, în mod cert, prezența unei garnizoane din vexilații legionare care au și construit castrul din piatră de aici ¹³. Spre deosebire de așezarea de la Tășad, în capitala Daciei preromane a fost descoperit doar tipul cu capătul mai gros îndoit formând o buclă, aducând cu forma literei ”P”. Ioan Glodariu și E. Iaroslavschi integrau cele două piese în categoria materialelor de construcție ¹⁴. Primul exemplar avea capătul nelipit de corpul piesei și era dotat cu două inele de lanț, al doilea avea capătul îndoit formând o buclă și lipit de corpul piesei prin baterie. Pentru mai multe piese din fier descoperite în capitala Daciei preromane, autorii iau în calcul analogii în lumea romană sau chiar proveniența lor romană legată de staționarea unor detașamente legionare ¹⁵.

Piesele din fier, interpretate în literatura de specialitate drept cuie de cort, au fost descoperite mai cu seamă în castrele romane. Această definiție cuprinde atât precizarea utilității acestor piese, cât și caracteristici tipologice. În plus, dimensiunile par să delimiteze unele piese de altele cu folosință diferită. După J. Harnecker acestea sunt deosebite de niște piroane obișnuite prin lungimea care trece de 11 cm și depășește uneori 26 cm ¹⁶. Trebuie precizat încă de la început că, în special piesele mai mici, au fost interpretate drept piroane pentru prîponit animale. Astfel, un lot important provine din așa numita cazarmă a călăreților descoperită la Numantia în Hispania ¹⁷. Tot acum trebuie precizat că această atribuire este una modernă și neatestată printr-un izvor scris sau prin reprezentări plastice. Utilitatea lor ca și cuie de cort este precizată de către cercetători prin asemănarea cu cele moderne ¹⁸. Se disting două categorii diferite tipologic. Dintr-un prim grup fac parte cele cu capătul mai gros îndoit în forma unui bucle a literei “ P ” iar din al doilea cele cu capătul mai gros găurit și având un inel aparte petrecut prin perforație. Ambele tipuri au fost prelucrate prin baterie și apoi prin îndoire.

După cum aminteam mai sus, cele mai multe piese au fost descoperite în castrele romane, atât în cele cu scurtă durată, cât și în cele cu mai multe faze de existență, inclusiv în piatră. Evident că, dacă utilitatea acestor piese a fost cu adevărat cea de cuie pentru sistemul de ancorare al corturilor de campanie, ele trebuiau să fi fost utilizate la castrele de marș sau la cele din pământ și lemn până la terminarea construcției edificiilor din lemn. În stratul 9 de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, pe lângă arme, echipament militar și de campanie roman, au fost descoperite și un mare număr de monede între care se remarcă o serie reprezentată de cele datate la 101-102 și cuprinzând doar două tipuri, ceea ce semnifică în opinia autorilor săpăturilor R. Etienne, I. Piso, Al. Diaconescu, precum și a lui C. Găzdac și S. Cociș ultima soldă plătită. Alte monede descoperite sunt cele de tipul *decennalia* datate în baza celui de al cincilea consulat al lui Traian, între 103-111 p. Chr.¹⁹. Acestea provin dintr-un castru temporar, așa cum arată și urmele de cărbune, bucățile de lemn carbonizat și de chirpic ars precum și cuiele de cort²⁰. Piesele de cort descoperite sunt de același tip ca și cele de la Sarmizegetusa Regia, adică în forma literei “P” și, fapt semnificativ, au aceeași datare traianică.

O tipologie a piroanelor din fier este oferită de Nicolae Gudea pentru cele descoperite la Porolissum pe care le împarte în opt grupe (tipuri) ²¹. Singurele piese care au legătură cu cele care fac obiectul acestui studiu fac parte din tipul VII, denumite piroane cu capul îndoit în formă de buclă ²². La Porolissum poate fi sesizată aceeași situație cu cea de la Grădiștea Muncelului și Ulpia Traiana în sensul că nici aici nu

¹² Dan Isac-*Castrele de coborât și ală de la Gilău*, Zalău, 1997, Pl. XXVII, 4.

¹³ Al. Diaconescu, *Dacia under Trajan. Some Observations on Roman tactics and strategy*, în *AMN* 34/1997, p. 25-30; C. Opreanu *Castrul roman de la Grădiștea Muncelului (Sarmizegetusa Regia) Cronologia și semnificația sa istorică*, în *EphNap* 1999-2000, IX-X, p. 158 sq; *La legio I Adiutrix: a Sarmizegetusa Regia?*, în *Dacia felix. Studia Michaeli Bărbulescu oblata*, Cluj-Napoca 2007, 279-283.

¹⁴ I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 117, fig. 59/8,15

¹⁵ Astfel este cazul unor scoabe dintr-o bară foarte groasă cu unul dintre capete îndoit în unghi drept având lungimea de 41,5 cm descoperite la poarta de vest a cetății de la Grădiștea Muncelului, vezi *op. cit.*, p. 113.

¹⁶ J. Harnecker, *Katalog der römischen Eisennfunden von Haltern*, Mainz, 1997, p. 19 sq, Kat Nr. 401-433, Taf. 36-37 (în continuare prescurtat *Harnecker 1997*). Mulțumesc și pe această cale lui Valentin Voișian pentru semnalarea lucrării și discuțiile avute în legătură cu astfel de piese.

¹⁷ Vezi *Harnecker 1997*, p. 19, la Haltern astfel de piese au fost descoperite pe toată suprafața castrului, în așezarea civilă și pe suprafața unui presupus castru de marș. Numărul lor ridicat, peste 150, precum și dimensiunile diferite le califică, în opinia autorului drept piese pentru uz universal.

¹⁸ *Harnecker 1997, loc. cit.*

¹⁹ R. Étienne, I. Piso, Al. Diaconescu, *Les fouilles du forum vetus de Sarmizegetusa. Rapport général*, în *AMN* 39-40/I, 2002-2003 (2004) p. 74-86 (în continuare *Etienne, Piso, Diaconescu 2004*); C. Găzdac, S. Cociș, *Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania. Vol. I. Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, Cluj-Napoca, 2004, p. 21.

²⁰ *Etienne, Piso, Diaconescu 2004*, p. 74, 86. Pentru cele două cuie de cort descoperite, vezi p. 74 și pl. XVI, Fe. 56.

²¹ N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, Zalău, 1989, p. 287.

²² *op. cit.*, pentru tipologie vezi și figura 80.

apare tipul de piron descoperit la Tășad, ci doar varianta în formă de „P” denumite de N. Gudea, piroane cu capul îndoit în formă de cerc sau găurit²³, mai apropiate de cele de la Ulpia. Este de menționat că două provin din zona civilă; sectorul OL (vicus) și N (terasele cu sanctuare), iar trei din sectorul A (castrul de pe Pomet). Din păcate, cu excepția unei piese descoperite cu prilejul săpăturilor din 1958, celelalte provin din mai vechile săpături derulate între 1908-1914, și în 1943.

Întrebarea care poate fi pusă în loc de concluzie este dacă piesa de la Tășad „Cetățaua” indică cu adevărat o prezență romană. O altă întrebare este dacă eventuala prezență romană reprezintă cucerirea traianică, așa cum ar sugera datarea internă a sitului și a altor puncte strategice din vestul Daciei. Că astfel de piese ilustrează o prezență romană în *Barbaricum*, ori în teritoriul cucerit și necuprins apoi în provincie, pare să rezulte și din alte situații cum ar fi însemnele de beneficiari descoperite în așezarea de la Medieșul Aurit în nord-vestul României²⁴. O piesă asemănătoare cu un cui pentru cort în forma literei „P” a fost descoperită într-una dintre gropile menajere identificate în anul 1999 în așezarea din epoca romană de la Oradea „Sere”. Lungimea păstrată a acestuia este de 13 cm (Pl. I, 2, a, b). Pironul de fier a fost găsit împreună cu ceramică aparținând secolelor III-IV p. Chr și cu un pumnal sau mai degrabă un cuțit din fier de tip roman²⁵.

La întrebarea despre cum se explică această din urmă descoperire în mediul de tip sarmatic căruia îi aparține așezarea, cu material ceramic asemănător celui din Câmpia Tisei, se poate răspunde că începând din epoca constantiniană prin vestul României trecea așa numitul *limes Sarmatiae*. În cauză sunt de pus valurile de pământ cu șanțurile orientate spre est identificate în Serbia, vestul României și partea estică a Ungariei, un posibil segment avansat al *limes*-ului dunărean din epoca constantiniană, ori având rolul unor hotare convenționale²⁶. El este similar cu cel denumit „Brazda lui Novac”²⁷. După opinia lui Sándor Soproni care sumarizează și alte observații ale unor reputați cercetători ai Pannoniei romane și a Câmpiei Tisei, acest sistem de valuri delimita zona cu dominanță sarmatică de cea dinspre est, unde cea mai importantă forță inamică era coaliția condusă de goți. Ea ar trebui să delimiteze zona de influență romană de restul *Barbaricum*. Acest sistem defensiv a avut două faze. Prima dintre acestea, cea mai timpurie și mai extinsă a fost considerată operă constantiniană, fiind edificată între 322 și 332, iar a doua, mai restrânsă ca suprafață de cuprindere a fost legată de o stabilire a victoalilor în Pannonia. Inițial aceștia populau un teritoriu din exteriorul valului. Momentul, plasat în anul 358, a coincis cu replierea acestei frontiere pe cursul Crișului unit unde se mai păstrează un segment important de val cu șanț²⁸. Așezarea de la Oradea „Sere” este situată între al doilea și al treilea segment de val, amplasare care ar putea explica prezența unui cui de cort roman într-un astfel de sit²⁹.

Piese aduse în discuție ridică mai multe semne de întrebare asupra întrebunțării lor în timpul unor expediții militare numai de către romani, sau, dimpotrivă, asupra folosirii lor în scopuri din cele mai diverse, în acest caz ele fiind doar asemănătoare cu cuiele de cort romane. Subiectul rămâne deschis până la apariția altor piese în afara Imperiului, rostul acestor note fiind de a semnala astfel de artefacte și eventuala semnificație a prezenței lor în nord-vestul României.

Roman tent nails from western Romania

Summary

In 1979 at the Dacian oppidan settlement from Tășad was found an iron piece similar with a tent nail used in the Roman army.

The significance of this type of piece depends upon the interpretation of these iron artefacts in the empire: a piece used in the military expeditions, or one for universal use. It is known that tent nails are divided in two types: first one, a “P” shaped type and a second are consisting in a perforated stick with or without a ring adorned. The piece from Tășad, Bihor county, east of Western Carpatian mountains, belongs to the second type and was discovered just under the vegetal soil at 20 centimeters deep, in the first antique

²³ *op. cit.*, vezi pl. CLXX, 1-5.

²⁴ S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Satu Mare, 1967, p. 40, Fig. 23, Pl. XVI; C. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei Romane și relațiile lor politico-diplomatice cu Imperiul*, în *EphNap* IV 1994, la p. 211.

²⁵ Despre așezarea din epoca romană de la Oradea-Sere vezi S. Bulzan, C. Ghemiș, G. Fazecaș, *Oradea “Sere”*, în *CC.AR. Campania 1999*, Deva 2000, p. 69; S. Bulzan, *Un depozit ceramic descoperit în așezarea de epocă romană de la Oradea-“Sere”-Roman Age Ceramic Depot Discovered in the Settlement from Oradea “Sere”* (rez.), în *Crisia* 2002-2003, p. 33-70.

²⁶ Pentru acest din urmă rol vezi discuția la C. Croitoru, *Sudul Moldovei în cadrul sistemului defensiv roman. Contribuții la cunoașterea valurilor de pământ*, în *Acta Terrae Septemcastrensis*, I, p. 107-120.

²⁷ Pentru acest sistem de valuri vezi, Soproni S., *Limes Sarmatiae*, în *AE* 96 1969, 1, p. 43-53, cu bibliografia. Pentru bibliografia românească mai veche vezi, în special, *Dumitrașcu 1969*, p. 483 sq; *Dumitrașcu 1999*, p. 465 sq.

²⁸ Soproni, *op. cit.*, p. 45-47, stratigrafic însă perioada în care pot fi datate aceste valuri este mult mai largă, între a doua jumătate a secolului III p. Chr., nivel acoperit de val și tăiat de șanț și secolul al XI-lea. După autorul budapestan, această a doua linie ar fi sinonimă cu teritoriul locuit mai târziu de gepizi, așa cum este el precizat de Iordanes (*Getica* 22, 113), eventual și de Theophilaktos Simokattes (VIII 1-6). Ipoteza este cu atât mai tentantă cu cât în apropiere de Hatvan, în spațiul din afara valurilor, a fost descoperită o mică fortificație romană târzie datată după ștampilele tegulare începând cu Valentinian, vezi p. 51 cu notele 78-80.

²⁹ Pentru topografia detaliată a valurilor sarmatice în zona vezi E. Garam, P. Patay, S. Soproni, *Sarmatischen Wallsystem in Karpatenbecken*, a doua ediție, Budapest, 2003. Mulțumesc și pe această cale colegului Robert Gindele pentru referințele trimise.

level from the surface. The settlement was abandoned maybe in the Trajanic wars for conquering of Dacia, possible in the second war (105-106 A. D.) but the last dated fibula belongs to the second half of first century (see note 5). Between the last quarter of first century and first years of the second the lack of Roman imports was categorised in the Upper Tisa region like a dark age by V. Kotigoroško (see note 7).

In the Dacia province, the main type represented of tent nails in the Trajanic context from both Dacian and Roman capital Sarmizegetusa are that in "P" letter shape. Only in the auxiliary camp from Gilău the second type is represented. Also in other Dacian fortifications or fortified settlements was found Roman military assault weapons like at Divici on the left bank of the Danube, or Roman tiles at Cladova on the Mureş Valley east of the Western Carpatians. The last phase of settlement was also dated in the Trajanic wars at the fortified settlement from Şimleu Silvaniei. The only one nail for tent discovered at Tășad was probably brought from other site or signified a Roman presence there.

Another piece that may also have been used to set up a tend was found in the Sarmatian settlement from Oradea "Sere" in a pit together with IIIrd-IVth century A. D. pottery and an iron knife. The explanation proposed for the presence of this "P" type nail is given also by linking it with Roman huge earthwork knowed as *Limes Sarmatiae* dated in the Constantine the Great time and used till Valens. The settlement is situated between the second and third line of earthen ramparts-and-ditches.

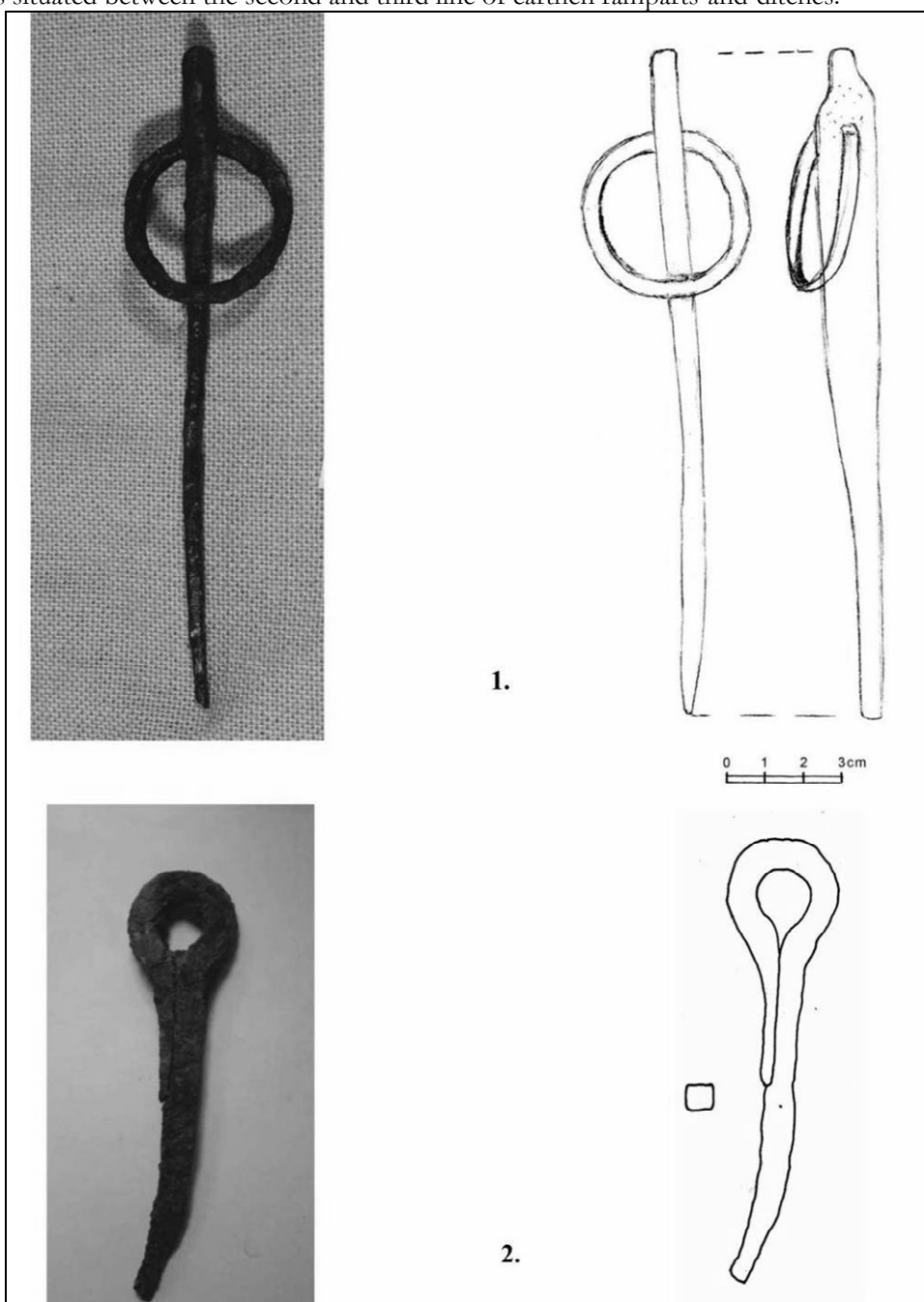

Fig. 1. Cuie de cort din nord-vestul României. 1. Tășad-Cetățaua; 2. Oradea-Sere, Centrum Transport
 Fig. 1. Tent nails from north-west Romania. 1. Tășad-Cetățaua; 2. Oradea-Sere, Centrum Transport